

PRIRUČNIK ZA VRŠNJAČKU EDUKACIJU

Co-funded by
the European Union

"SLAŽEM SE – AKCIJA ZA PRAVA DJEVOJČICA NA RAVNOPRAVNOST I OSNAŽIVANJE!"
IPA III / 2024 / 459-906

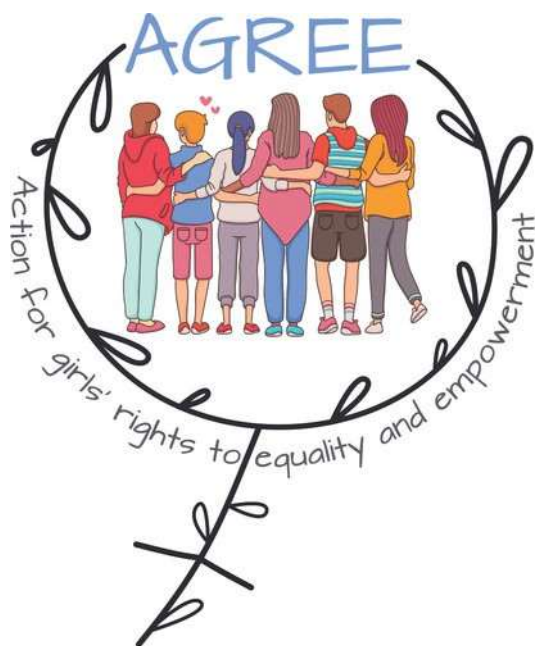

SADRŽAJ

1. Uvod.....	05
2. Teorijski okvir.....	13
3. Pedagoški pristup.....	17
4. Vodič za fasilitatore u vršnjačkoj edukaciji.....	23
5. Postavljanje, planiranje, implementacija i evaluacija sesije vršnjačke edukacije.....	41
6. Evaluacija i praćenje.....	47
7. Rječnik ključnih pojmova.....	57
8. Reference.....	61

1. Uvod

Co-funded by
the European Union

Uvod

Ovaj Priručnik je razvijen u okviru regionalnog projekta "SLAŽEM SE – Akcija za prava djevojčica na ravnopravnost i osnaživanje!", podržanog od strane Evropske unije. Projekat sprovodi Pomoć deci (Organizacija za podršku djeci i mladima) iz Srbije kao vodeći aplikant, u partnerstvu sa: Gruaja tek Gruaja iz Alanije, International Association of "Interactive Open Schools" iz Bosne i Hercegovine, Institute for Development of Civil Society – Innovate sa Kosova*[1], Sigurna ženska kuća iz Crne Gore, Volunteers' Centre Skopje Sjeverne Makedonije, Kalben Korunma Altında Yetişen Gençler ve Koruyucu Aile Derneği iz Turske, i Ofensiva Tinerilor iz Rumunije.

Cilj projekta je da podrži i ohrabri učešće i uticaj civilnog društva u unapređenju prava žena i djevojčica, antidiskriminacije, regionalne saradnje i društvene kohezije kroz izgradnju kapaciteta, umrežavanje i zagovaranje za rodnu ravnopravnost i osnaživanje djevojčica na Zapadnom Balkanu i u Turskoj. Da bi se to postiglo, projekat jača lokalne, nacionalne i regionalne OCD kako bi se uključile u zagovaranje i lobiranje zasnovano na dokazima, da se udružuju i umrežavaju na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, i da razvijaju, testiraju i promovišu lokalne inicijative koje unapređuju kvalitet, odgovornost i prikupljanje sredstava, čime se povećava uticaj i doseg.

Poseban fokus stavljen je na prevenciju vršnjačkog rodno zasnovanog nasilja (RZN/SNNŽD) i na osnaživanje djevojčica kroz preduzetništvo.

U okviru projekta pripremaju se četiri tematska priručnika, koji se bave rodnom ravnopravnošću i antidiskriminacijom, socijalnim i finansijskim obrazovanjem za djevojčice (uključujući prevenciju vršnjačkog nasilja zasnovanog na rodu i preduzetništvo), vršnjačkom edukacijom i izgradnjom organizacionih kapaciteta OCD. Zajedno, oni čine koherentan paket namijenjen podršci organizacijama civilnog društva u njihovom radu sa mladima.

Ova publikacija, „Priručnik za vršnjačku edukaciju“, jedan je od četiri priručnika razvijena u okviru projekta. Pripremljena je zajedničkim radom projektnog konzorcijuma, oslanjajući se na stručnost, iskustvo i komplementarne snage svih partnerskih organizacija.

Odricanje odgovornosti: Ova publikacija je sufinansirana od strane Evropske unije. Za njen sadržaj isključivo je odgovorna organizacija Pomoc deci i on ne odražava nužno stavove Evropske unije.

[1] Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova

Opseg primjene i obrazloženje vršnjačke edukacije

Vršnjačka edukacija je obrazovni pristup zasnovan na principu da mladi najefikasnije uče jedni od drugih. Ona polazi od činjenice da zajednički uzrast, porijeklo i životna iskustva stvaraju jedinstvenu osnovu za povjerenje, kredibilitet i otvoren dijalog. U okviru omladinskog rada i neformalnog obrazovanja, vršnjačka edukacija se sve više prepoznaje kao snažan alat za podsticanje osnaživanja, učešća i otpornosti zajednice.

Razlog za izradu ovog priručnika leži u prepoznavanju da:

- **Uticaj mladih na mlade je snažan:** adolescenti i mladi odrasli češće usvajaju stavove, ponašanja i prakse kada dolaze od osoba sa kojima se identifikuju.
- **Vršnjačka edukacija podstiče osnaživanje:** mladi se iz pasivnih primalaca znanja pretvaraju u aktivne ko-kreatore okruženja za učenje.
- **Popunjava praznine u tradicionalnom obrazovanju:** škole i formalne institucije često ostavljaju malo prostora za osjetljive teme (npr. rodna ravnopravnost, mentalno zdravlje, prevencija nasilja, interkulturalni dijalog). Vršnjačka edukacija popunjava ovu prazninu omogućavajući bezbjedne prostore, za diskusiju i razmišljanje koje vode mladi.
- **Doprinosi građanskom angažmanu:** kroz učenje kako da facilituju, edukuju i mobilišu svoje vršnjake, mladi stiču leaderske vještine koje prevazilaze okvir obuke i prenose se u njihove zajednice.

Regionalni izvještaj AGREE dodatno potvrđuje ovo obrazloženje, ukazujući na **hitnu potrebu za inicijativama koje vode vršnjaci u rešavanju rodno zasnovanog nasilja, isključenošću mladih i digitalnim rizicima**. Mladi učesnici širom Zapadnog Balkana i Turske dosljedno su izražavali želju da **pređu sa podizanja svijesti na konkretno djelovanje** i da preuzmu odgovornost nad projektima koji utiču na njihove škole, zajednice i digitalne prostore.

Kratak istorijat vršnjačke edukacije

Iako je pojam vršnjačke edukacije postao šire prepoznat tokom 1970-ih i 1980-ih godina, korijeni ovog pristupa sežu mnogo dalje u prošlost.

- **Rane tradicije vršnjačkog učenja:** Još od davnina, zajednice su se oslanjale na to da mladi podučavaju i podržavaju jedni druge. U sistemima šegrtovanja, stariji mladi su često usmjeravali mlade u učenju zanata, vrijednosti i kulturnih praksi. Ovaj princip mladi podučavaju mlade bio je prisutan u mnogim autohtonim i zajedničkim obrazovnim tradicijama.

- **Školske prakse iz 19. vijeka:** U ranim modernim obrazovnim sistemima, naročito u sredinama sa nedostatkom nastavnog kadra, monitorijalni sistemi (poput lankasterijskog modela u Velikoj Britaniji i kolonijalnom obrazovanju) oslanjali su se na to da stariji učenici podučavaju mlađe. Iako često hijerarhijski, ovi sistemi su ukazivali na praktičnost vršnjačkog učenja.
- **Javno zdravlje i pokreti društvenih promjena (1970.–1980.):** Vršnjačka edukacija kao prepoznata metodologija snažno se razvila tokom 1970-ih godina kroz kampanje promocije zdravlja, naročito u oblasti reproduktivnog zdravlja, prevencije HIV/AIDS-a i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci. Mladi obučeni kao vršnjački edukatori efikasnije su dopirali do svojih vršnjaka u školama, omladinskim klubovima i zajednicama nego odrasli profesionalci.
- **Osnaživanje i prava mladih (1990. i 2000.):** Širenjem okvira za prava djece i mladih, posebno nakon usvajanja Konvencije UN o pravima djeteta (1989), naglasak je stavljen na participaciju i aktivnu ulogu mladih. Vršnjačka edukacija postaje centralna u omladinskom radu, obrazovanju za ljudska prava i antidiskriminacionim programima, uz organizacije poput EPTO-a (Evropska organizacija za vršnjačku edukaciju) koje su razvijale strukturirane obuke širom Evrope.
- **Savremena relevantnost (2010. do danas):** Sa razvojem digitalnih tehnologija, društvenih mreža i globalizacije, vršnjačka edukacija se prilagođava novim oblicima vršnjačkog uticaja. Danas ima ključnu ulogu u borbi protiv govora mržnje na internetu, promociji digitalne pismenosti, jačanju interkulturalnog dijaloga i osnaživanju mladih da se suprotstave diskriminaciji, stereotipima i isključivanju, kako u offline, tako i u online okruženjima.

Ovaj istorijski razvoj pokazuje da je vršnjačka edukacija istovremeno duboko ukorijenjena i veoma prilagodljiva. Ona uspijeva uvijek kada se mladima pruže prostor, povjerenje i odgovornost da učestvuju u oblikovanju sopstvenog učenja i društvene stvarnosti oko sebe.

Značaj vršnjačke edukacije danas

U svijetu u kojem se mladi suočavaju sa dezinformacijama, rastućim društvenim nejednakostima i novim oblicima vršnjačkog nasilja (uključujući online zlostavljanje), vršnjačka edukacija predstavlja i preventivni i osnažujući mehanizam. Ona mladima pruža:

- vještine kritičkog razmišljanja za osporavanje stereotipa, diskriminacije i dezinformacija;
- socijalne i emocionalne kompetencije za izgradnju empatije, otpornosti i solidarnosti;
- praktične liderske alate za osmišljavanje i sprovođenje inicijativa koje su im važne.

- Ovaj pristup istovremeno doprinosi širim društvenim ciljevima: jačanju društvene kohezije, promociji nediskriminacije, unapređenju rodne ravnopravnosti i osnaživanju mladih da učestvuju u donošenju odluka na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou.

Ciljne grupe priručnika

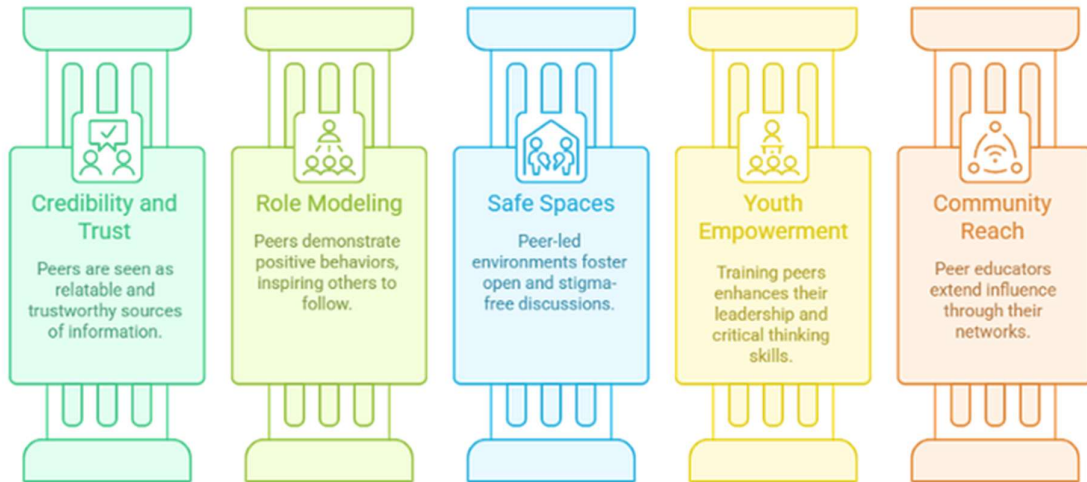
Ovaj priručnik je namijenjen:

- Omladinskim radnicima i trenerima koji žele da integrišu vršnjačku edukaciju u svoje aktivnosti neformalnog obrazovanja;
- Organizacijama civilnog društva i fasilitatorima u zajednici koji žele da podrže inicijative koje vode mladi u školama, omladinskim centrima ili lokalnim zajednicama;
- Samim vršnjačkim edukatorima, koji će u priručniku pronaći alate, metode i refleksije za unapređenje svoje prakse i stvaranje sigurnih i inkluzivnih prostora za vršnjake;
- Institucijama i mrežama (škole, opštine, regionalne omladinske platforme) koje nastoje da izgrade strukture koje podržavaju participaciju i učenje koje vode mladi.

Na kraju, priručnik ima za cilj da poveže teoriju i praksu, nudeći i čvrst konceptualni okvir i praktične instrumente. Zasniva se na nalazima regionalnog istraživanja AGREE i globalnim resursima vršnjačke edukacije (uključujući EPTO Toolkit za vršnjačku edukaciju), prilagođenim realnostima i izazovima sa kojima se mladi suočavaju u regionu.

Foundations of Peer Education

Made with Napkin

Zašto vršnjačka edukacija funkcioniše

Vršnjačka edukacija se pokazala kao jedan od najefikasnijih pristupa u radu sa mladima jer se oslanja na prirodan uticaj koji vršnjaci imaju jedni na druge. Istraživanja i praksa tokom posljednjih decenija pokazuju da mladi češće usvajaju pozitivne stavove i ponašanja kada informacije i uzori dolaze od osoba „sličnih njima“.

Više faktora objašnjava efikasnost vršnjačke edukacije:

➤ **Kredibilitet i povjerenje**

- Mladi često doživljavaju odrasle (nastavnike, stručnjake, autoritete) kao distancirane ili osuđujuće. Nasuprot tome, vršnjački edukatori dijele slična iskustva, jezik i kulturne reference, što njihove poruke čini bližim i vjerodostojnijim.

➤ **Uzor i uticaj**

- Vršnjački edukatori otjelotvoruju princip učenja kroz primjer. Njihovi stavovi i ponašanja služe kao neposredni uzori, pokazujući vršnjacima da su promjene, učešće i otpornost mogući i dostižni.

➤ **Sigurni i inkluzivni prostori**

- Okruženja koja vode vršnjaci često su otvorenija, manje hijerarhijska i srdačnija. Ona pružaju osjećaj sigurnosti u kojem se osjetljive teme (poput rodne ravnopravnosti, odnosa ili diskriminacije) mogu razmatrati bez straha od stigmatizacije ili sankcija.

➤ **Oснаживање младих**

- Обука младих да буду едукатори не користи само њиховим вршњацима, већ унапређује и њихове личне вјештине - укључујући лидерство, фасилитацију, критичко мишљење и емпатију. Овај двоstruki ефекат чини вршњачку едукацију покретачем и индивидуалног и колективног оснаживања.

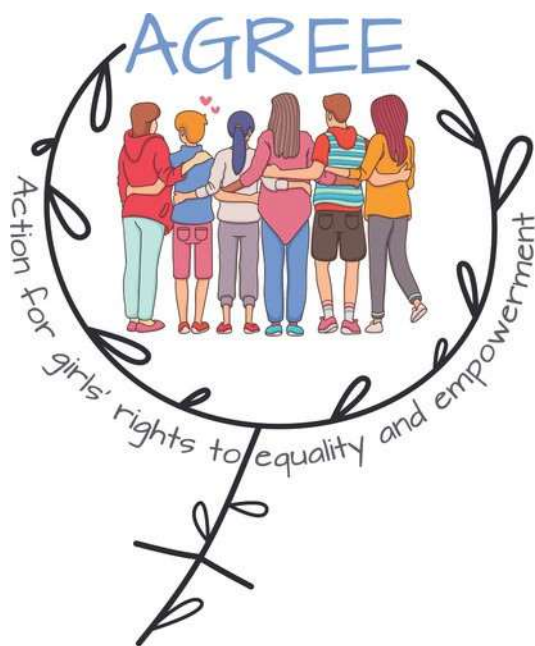
➤ **Досег заједнице и ефекат умножавања**

- Вршњачка едукација функционише као мултипликатор: сваки обучени вршњачки едукатор може допринети до великог броја других младих у својим школама, клубовима, онлине заједницама или друштвеним круговима. На тај начин се стварају ланчани ефекти који превазилазе саму обуку.

➤ **Доказ о утицају**

- Студије из области промоције здравља (UNESCO, SZO) досљедно показују да вршњачка едукација унапређује звање, мијенја ризична понашања и повећава коришћење услуга, нарочито у областима HIV/AIDS-а, репродуктивног здравља и превенције злоупотребе психоактивних супстанци.
- Истраживања о партиципацији младих указују да иницијативе које воде вршњаци повећавају грађански ангажман, јаћају самопouzданје и смањују баријере за ућеће маргинализоване омладине.
- Регионална процјена AGREE наглашава да су млади на Западном Балкану и у Турској спремнији да се укључе у вршњачке иницијативе у областима дигиталне безбједности, борбе против вршњачког насиља и родне равноправности него у програме које воде одрасли.

2. Teorijski okvir

Co-funded by
the European Union

Definicije i osnovni principi vršnjačke edukacije

Vršnjačka edukacija se može razumjeti kao proces u kojem osobe sličnog uzrasta, porijekla ili društvenog položaja međusobno podržavaju u učenju kroz razmjenu iskustava, znanja i stavova. Evropska organizacija za vršnjačku obuku (EPTO) definiše je kao „mlade koji obučavaju svoje vršnjake koristeći participativne metode, s ciljem stvaranja jednakih mogućnosti i suprotstavljanja diskriminaciji“ (EPTO, 2016). Svjetska zdravstvena organizacija je, takođe, opisuje kao „strategiju promocije zdravlja i prevencije rizika koja se oslanja na vršnjake kako bi se pozitivno uticalo na znanje, stavove i ponašanja“ (WHO, 2009).

Suština vršnjačke edukacije počiva na nekoliko međusobno povezanih principa. Ravnopravnost je centralna, jer se učenje odvija horizontalno među vršnjacima, a ne kroz hijerarhijski, „odozgo–nadolje“ odnos. Participacija je još jedan ključni princip, budući da je vršnjačka edukacija zasnovana na aktivnom uključivanju svih učesnika u proces. Osnaživanje predstavlja njen osnovni ishod, jer mladima omogućava ne samo da steknu znanje, već i da preuzmu odgovornost za sopstveno učenje i da ga dalje prenose drugima. Relevantnost čini učenje smislenim, s obzirom na to da teme i pristupi odražavaju stvarna životna iskustva učesnika. Na kraju, inkluzivnost obezbjeđuje uvažavanje različitosti po osnovu roda, društvenog porijekla ili kulturnog identiteta, dok održivost naglašava multiplikatorski efekat vršnjačkih edukatora koji mogu doprijeti do šireg kruga mladih izvan svoje neposredne grupe.

Nalazi AGREE procjene o angažovanju mladih i inicijativama koje vode vršnjaci

Regionalni izvještaj AGREE ukazuje na to da je vršnjačka edukacija naročito relevantna u kontekstu Zapadnog Balkana i Turske. Jedan od najznačajnijih nalaza jeste visok nivo motivacije mladih da se uključe u inicijative vršnjak - vršnjaku, posebno u oblastima digitalne pismenosti, prevencije vršnjačkog nasilja, podizanja ekološke svijesti i rodne ravnopravnosti (AGREE izvještaj, 2023).

Istraživanje takođe pokazuje da mladi često imaju veće povjerenje u svoje vršnjake nego u institucionalne aktere kada je riječ o razgovorima o osjetljivim temama, poput mentalnog zdravlja, diskriminacije ili nasilja. Međutim, ova spremnost za vršnjačko učenje često je ograničena nedostatkom institucionalne podrške i resursa. Mnogi mladi nemaju pristup obukama iz fasilitacije, sigurnim prostorima ili finansijskim sredstvima za realizaciju svojih ideja. Otpor odraslih i nedovoljno prepoznavanje doprinosa vršnjačkih edukatora takođe predstavljaju značajne prepreke. S druge strane, istraživanje je pokazalo da su participativne metode, mladima prilagođene digitalne platforme i mentorska podrška omladinskih radnika snažni faktori uspjeha vršnjačke edukacije.

Ovi nalazi naglašavaju dvostruku realnost vršnjačkog podučavanja u regionu: iako su mladi motivisani i spremni da vode, potrebna im je strukturirana podrška kako bi njihove inicijative bile održive i imale stvaran uticaj.

Dokazi iz istraživanja o vršnjačkom uticaju i građanskom angažmanu

Postoje brojni dokazi iz međunarodnih istraživanja koji potvrđuju efikasnost vršnjačke edukacije. U oblasti promocije zdravlja, dosljedno je pokazano da vršnjačka edukacija unapređuje znanje, stavove i ponašanja. Na primjer, pregled istraživanja koji su sproveli Medley, Kennedy, O'Reilly i Sweat (2009) pokazao je da je vršnjačka edukacija efikasna strategija u prevenciji HIV-a, kao i u drugim oblastima zdravstvenog obrazovanja.

U školskom okruženju, istraživanja su utvrdila da inicijative protiv vršnjačkog nasilja koje vode vršnjaci mogu smanjiti učestalost nasilja, istovremeno doprinoseći stvaranju podržavajuće i inkluzivne školske klime (Cowie i Wallace, 2000.). Sa aspekta građanskog angažmana, programi vršnjačke edukacije koje vode mladi povezuju se sa višim nivoima demokratske participacije, interkulturalnog razumijevanja i aktivizma u zajednici (Evropski omladinski forum, 2016.). Dodatna dimenzija dokaza odnosi se na samoprocijenjeni uticaj na same vršnjačke edukatore. Brojna istraživanja ukazuju da osobe koje djeluju kao vršnjački edukatori razvijaju veće samopouzdanje, liderske vještine, empatiju i sposobnost timskog rada (Turner i Shepherd, 1999.). Ovaj dvostruki uticaj, kako na učesnike u učenju, tako i na same edukatore čini vršnjačku edukaciju posebno snažnom metodom u neformalnom obrazovanju i osnaživanju mladih.

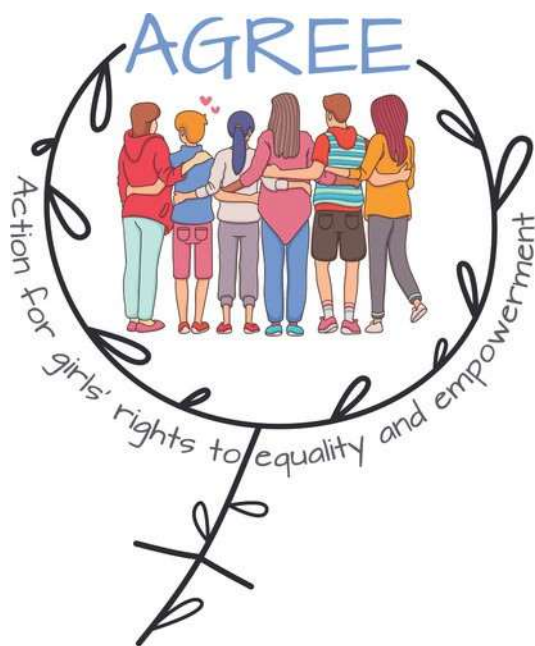
Ključni teorijski modeli koji oblikuju vršnjačku edukaciju

Više teorijskih perspektiva pomaže da se objasni zašto vršnjačka edukacija funkcioniše i kako je treba strukturirati. Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1977.) naglašava da pojedinci uče posmatranjem drugih, naročito vršnjaka koje doživljavaju kao vjerodostojne ili slične sebi. Konstruktivistička teorija učenja (Vigotski, 1978.) objašnjava da se znanje zajednički gradi kroz socijalnu interakciju, pri čemu vršnjaci pružaju podršku potrebnu za razvoj unutar onoga što je autor nazvao „zona narednog razvoja“.

Teorija osnaživanja (Zimmerman, 1995.) ističe psihološke i društvene procese kroz koje mladi stiču kontrolu, osjećaj djelotvornosti i sposobnost da utiču na svoje okruženje. Hipoteza kontakta (Allport, 1954.), koja se često primjenjuje u interkulturalnim i antidiskriminacionim kontekstima, naglašava da strukturirani susreti među raznolikim vršnjacima mogu smanjiti predrasude, naročito kada se odvijaju u uslovima ravnopravnosti i saradnje. Konačno, principi neformalnog obrazovanja (Savjet Evrope, 2009.) pružaju pedagošku osnovu, naglašavajući da vršnjačka edukacija mora biti iskustvena, participativna i usmjerena na učesnike u učenju.

Zajedno, ovi modeli pokazuju da vršnjačka edukacija nije samo intuitivan pristup, već praksa utemeljena na snažnim teorijskim tradicijama iz psihologije, pedagogije i oblasti društvenih promjena.

3. Pedagoški pristup

Co-funded by
the European Union

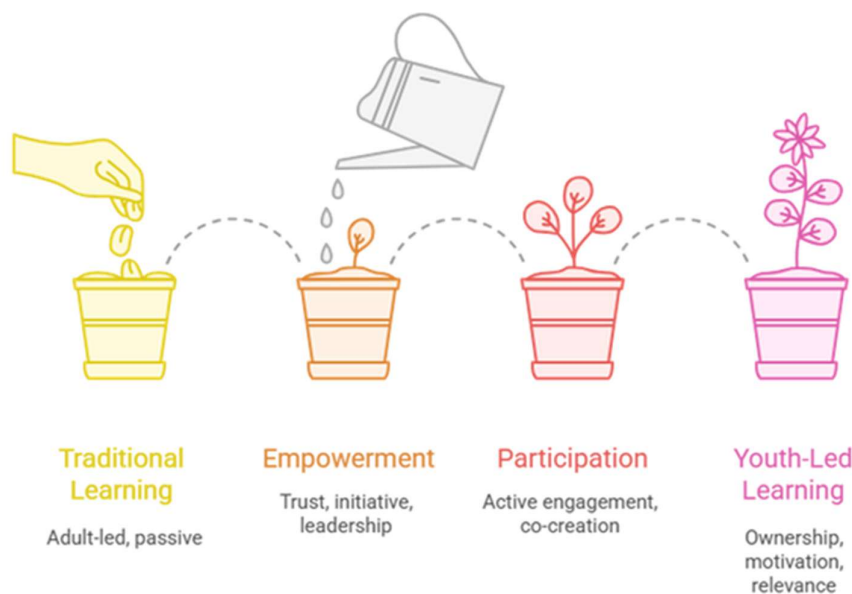

Pedagoška osnova ovog priručnika utemeljena je na principima neformalnog obrazovanja i osnaživanja mladih. Vršnjačka edukacija ne odnosi se samo na prenošenje znanja sa jedne mlade osobe na drugu, već i na stvaranje okruženja za učenje u kojem se mladi prepoznaju kao aktivni subjekti sopstvenog razvoja. Takav pristup podrazumijeva naglasak na učešću, preuzimanju odgovornosti (vlasništvu nad procesom učenja) i razvoju konkretnih kompetencija koje se mogu primjenjivati kako u okviru obuke, tako i izvan nje.

Učenje predvođeno mladima: osnaživanje, učešće i odgovornost

Učenje predvođeno mladima predstavlja kamen temeljac vršnjačke edukacije. Za razliku od tradicionalnih obrazovnih modela, u kojima odrasli postavljaju agendu i kontrolišu tok znanja, vršnjačka edukacija osnažuje mlade da preuzmu odgovornost za oblikovanje i sadržaja i samog procesa učenja. U tom smislu, uloga trenera ili omladinskog radnika nije da diktira, već da usmjerava i pruža podršku.

Youth-Led Learning Transformation

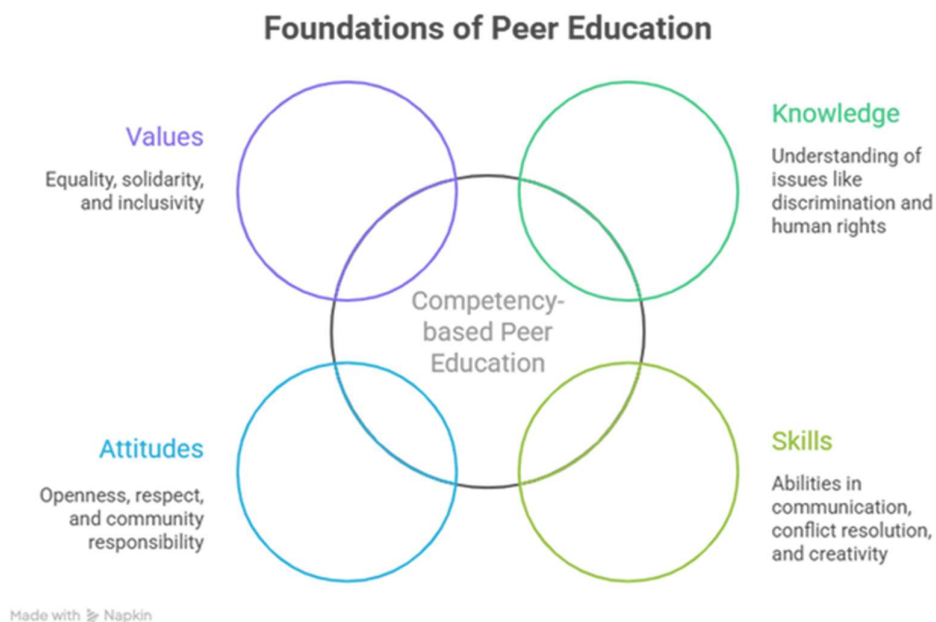
- Osnaživanje se ostvaruje kada se mladima ukaže povjerenje kroz preuzimanje odgovornosti i kada se podstiču da pokreću inicijative. To podrazumijeva da ih ne posmatramo samo kao učenike, već i kao edukatore i lidere.
- Participacija znači da su učesnici aktivno uključeni u sve faze procesa – od prepoznavanja potreba i osmišljavanja aktivnosti, do evaluacije rezultata. Takav stepen uključenosti povećava i motivaciju i osjećaj vlasništva nad procesom.

- Vlasništvo nad procesom učenja ostvaruje se kada mladi osjećaju da proces učenja odražava njihovu stvarnost i njihove težnje. Vršnjačka edukacija je najuspješnija kada nije nametnuta, već kada se zajednički osmišljava i gradi od strane onih koji su neposredno uključeni.

Ovaj participativni model odražava pristup korišćen u priručniku o rodnoj ravnopravnosti, u kojem je učenje osmišljeno tako da vodi od podizanja svijesti, preko podsticanja refleksije, do konačnog podsticanja na djelovanje.

Učenje zasnovano na kompetencijama u vršnjačkoj edukaciji

Vršnjačka edukacija je najefikasnija kada je vođena razvojem jasno definisanih kompetencija. Savjet Evrope definiše kompetencije kao kombinaciju znanja, vještina, stavova i vrijednosti koje omogućavaju pojedincima da djeluju djelotvorno u različitim situacijama (Savjet Evrope, 2016.). U kontekstu vršnjačke edukacije, kompetencije nijesu isključivo kognitivne, već obuhvataju i socijalne i emocionalne dimenzije.

- Znanje obuhvata razumijevanje pitanja kao što su diskriminacija, ljudska prava, digitalni rizici ili promocija zdravlja, u zavisnosti od fokusa projekta vršnjačke edukacije.
- Vještine se odnose na sposobnost efikasne komunikacije, facilitiranja dijaloga, rješavanja konflikata, kao i korišćenja kreativnih metoda poput igranja uloga, pripovijedanja ili digitalnih alata.
- Stavovi se ogledaju u otvorenosti, poštovanju i empatiji prema vršnjacima, kao i u spremnosti da se preuzme odgovornost za sopstvenu zajednicu.

- Vrijednosti naglašavaju ravnopravnost, solidarnost i inkluzivnost, osiguravajući da vršnjačka edukacija doprinosi širenju kulture ljudskih prava.

Ovakva orijentacija zasnovana na kompetencijama obezbjeđuje da se učenje ne svede na izolovane aktivnosti, već da doprinese dugoročnom razvoju mladih kao aktivnih i odgovornih građana.

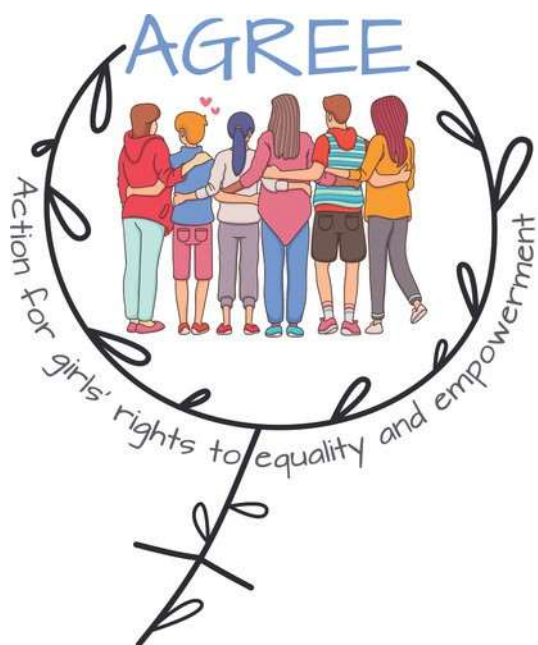
Inkluzivnost u vršnjačkoj dinamici: rodna, uzrasna i raznolikost porijekla

Vršnjačka edukacija može biti uspješna samo ako stvara sigurne i inkluzivne prostore. Prisustvo različitosti u vršnjačkim grupama - bilo da se odnose na rod, uzrast, kulturno porijeklo, društveni status ili sposobnosti - donosi i izazove i prilike. Inkluzivnost podrazumijeva aktivno prepoznavanje i adresiranje ovih dinamika kako bi se svi učesnici osjećali uvaženo i poštovano.

U praksi, inkluzivnost zahtijeva svjestan i promišljen pristup kako trenera, tako i vršnjačkih edukatora. Rodno senzitivna facilitacija je od ključne važnosti kako bi se spriječilo reprodukovanje stereotipa ili isključivanje pojedinih glasova, dok interkulturalna osjetljivost doprinosi izgradnji mostova između mladih iz različitih sredina. Takođe, facilitatori moraju biti pažljivi prema odnosima moći unutar grupe, vodeći računa da nijedna podgrupa ne dominira procesom.

Inkluzivan pristup je u skladu sa principima postavljenim u priručniku o rodnoj ravnopravnosti, gdje su podsticanje ravnopravnog učešća i suprotstavljanje diskriminatornim praksama bili ključni elementi metodologije. Vršnjačka edukacija dodaje još jedan sloj time što povjerava samim mladima odgovornost da održavaju i svojim ponašanjem modeluju inkluzivnost unutar svojih grupa.

4. VODIČ ZA FASILITATORE U VRŠNJAČKOJ EDUKACIJI

Co-funded by
the European Union

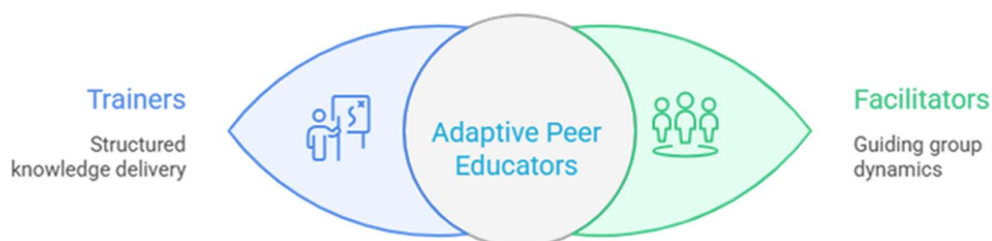
Treneri i fasilitatori – različite uloge, zajednički ciljevi

U vršnjačkoj edukaciji i treneri i fasilitatori doprinose uspješnosti procesa učenja, ali na različite načine. Treneri najčešće rade prema unaprijed planiranom kurikulumu ili jasno definisanim ishodima učenja. Njihova odgovornost je da prenesu znanje, razvijaju kompetencije i obezbijede da grupa dostigne konkretne obrazovne ciljeve. Njihov pristup je uglavnom strukturiraniji, sa fokusom na sadržaj i razvoj vještina.

Nasuprot tome fasilitatori se više usmjeravaju na način učenja, a ne na to šta se uči. Oni vode grupnu dinamiku, stvaraju sigurne i inkluzivne prostore, te koriste pitanja i participativne metode koje omogućavaju učesnicima da sami grade značenje i razumijevanje. Njihova uloga je da podstiču refleksiju, dijalog i zajedničko kreiranje znanja.

U praksi se ove dvije uloge često prepliću. Vršnjačka edukacija je najefikasnija kada treneri i fasilitatori zauzimaju fleksibilan pristup, prelazeći iz jedne uloge u drugu u skladu sa potrebama grupe. Trener može imati potrebu da preuzme facilitatorsku ulogu kako bi adekvatno odgovorio na emocije u grupi, dok fasilitator u određenim trenucima može uvesti teorijski sadržaj ili strukturisani input.

Maximizing peer education through role flexibility

Made with Napkin

Savjet: Razmislite o ulogama kao komplementarnim, a ne odvojenim. Redovno se zapitajte: *Da li je mojim učesnicima trenutno potrebno više strukturisanog sadržaja ili im je potreban prostor za obradu i refleksiju?*

Uloga fasilitatora u vršnjačkoj edukaciji

U vršnjačkoj edukaciji fasilitator nije tradicionalni nastavnik koji prenosi znanje odozgo na dole. Umjesto toga, fasilitator stvara uslove da mladi uče sa i od svojih vršnjaka. Ova razlika je ključna, jer vršnjačka edukacija počiva na principima ravnopravnosti i participacije, a ne na hijerarhiji i autoritetu (Savjet Evrope, 2009.).

Fasilitator u vršnjačkoj edukaciji je prije svega vodič procesa. Njegova glavna odgovornost je da neguje okruženje u kojem dijalog, istraživanje i refleksija mogu da se odvijaju sigurno i otvoreno. Fasilitator ne tvrdi da posjeduje sve odgovore, već podstiče učesnike da sami dođu do svojih saznanja. U tom smislu, fasilitacija znači „držati prostor“ - osigurati da svi glasovi budu saslušani i da razlike obogaćuju, a ne dijele grupu (Heron, 1999.).

Metafore koje pomažu da se shvati uloga fasilitatora:

- Kao ogledalo: Fasilitator reflektuje ono što učesnici govore, omogućavajući im da jasnije sagledaju sopstvene pretpostavke. Na primjer, ako učesnik izrazi stereotip, fasilitator može pitati: „Kako misliš da ovo uvjerenje može uticati na druge?“
- Kao most: Fasilitator pomaže povezivanje različitih perspektiva. Kada se dvoje učesnika ne slažu, fasilitator ističe zajedničke tačke ili prikazuje razlike kao prilike za učenje.
- Kao baštovan: Fasilitator stvara uslove za rast, prepoznajući da razvoj svakog učesnika može ići različitim tempom i oblikom. On pruža podršku, alate i vrijeme, ali ne može nametnuti rezultat.

Efikasni fasilitatori balansiraju dvije važne dimenzije: strukturu i slobodu. S jedne strane, pružaju dovoljno strukture da grupa ostane fokusirana i da se ispune ciljevi učenja. S druge strane, ostavljaju dovoljno slobode učesnicima da istražuju, postavljaju pitanja i preuzmu odgovornost za proces (Brookfield & Preskill, 2005.).

Još jedna ključna dimenzija je emocionalna inteligencija. Fasilitatori moraju biti osjetljivi na emocionalne tokove u grupi, prepoznajući kada se učesnici osjećaju isključeno, defanzivno ili inspirisano. To zahtijeva empatiju, aktivno slušanje i sposobnost da se na tenziju reaguje smireno i sa poštovanjem (Goleman, 1995.).

Na kraju, fasilitatori u vršnjačkoj edukaciji djeluju i kao uzori inkluzivnosti i poštovanja. Pokazujući otvorenost, radoznalost i pravičnost, oni podstiču učesnike da u svojim vršnjački vođenim interakcijama usvoje iste stavove.

Savjet: Fasilitacija se prije svega odnosi na postavljanje boljih pitanja. Umjesto da pitate: „*Da li se slažete sa ovim?*“, pokušajte: „*Koja su vaša iskustva koja se povezuju sa ovom idejom?*“ Ovakav pristup preusmjerava fokus sa pravih ili pogrešnih odgovora na zajedničku refleksiju.

Kreiranje sigurnog i inkluzivnog prostora za učenje

Siguran i inkluzivan prostor za učenje predstavlja temelj efikasne vršnjačke edukacije. Bez njega, učesnici mogu da se povuku, izgube motivaciju ili čak osjete štetu kroz proces. Sigurnost u ovom kontekstu ne znači izbjegavanje teških tema; naprotiv, ona znači stvaranje okruženja u kojem ljudi mogu preuzimati rizike, otvoreno dijeliti iskustva i biti sigurni da će biti poštovani (Hooks, 1994.).

Sigurnost obuhvata emocionalnu i fizičku dimenziju. Emocionalna sigurnost proizilazi iz povjerenja, poštovanja i grupnih dogovora koji štite učesnike od podsmeha, diskriminacije ili isključivanja. Fizička sigurnost uključuje pristupačnost prostora, uzimanje u obzir potreba učesnika i aranžmane koji signaliziraju ravnopravnost - na primjer, sjedenje u krugovima umjesto u redovima.

Inkluzivnost znači da se svaki učesnik osjeća prepoznato i vrijedno, bez obzira na rod, uzrast, porijeklo, sposobnosti ili mišljenje. Ona takođe zahtijeva aktivan rad na suzbijanju stereotipa i osiguravanje da nijedan glas ne dominira grupom. U vršnjačkoj edukaciji ovo je posebno važno, jer učenje zavisi od različitih perspektiva prisutnih u prostoriji.

Fasilitatori mogu razvijati sigurne i inkluzivne prostore kroz nekoliko praktičnih pristupa:

- **Zajedničko kreiranje grupnih pravila:** Na početku programa, pozovite učesnike da se dogovore o pravilima interakcije. Primjeri uključuju: „slušaj da bi razumio/la“, „povjerljive informacije ostaju u grupi“ ili „kritikuj ideje, ne ljude“. Ovi dogovori postavljaju kolektivnu odgovornost i osnažuju učesnike da jedni druge drže odgovornima (Savjet Evrope, 2009.).
- **Inkluzivne uvodne aktivnosti:** Tradicionalni uvodi za razbijanje leda često se fokusiraju na površinske informacije poput imena ili zanimanja. Umjesto toga, fasilitatori mogu podstaknuti dublje dijeljenje kroz pitanja poput: „Podijelite jednu stvar koju cijenite u svojoj zajednici“ ili „Recite nam jednu snagu koju donosite u ovu grupu.“ Ovo prepoznaje identitete izvan etiketa i stvara rane veze među učesnicima.
- **Dosljedno, ali respektabilno reagovanje na diskriminaciju:** Ako se pojavi diskriminatorna primjedba ili šala, fasilitatori moraju intervenirati. Ignorisanje narušava sigurnost, dok pretjerana reakcija može izazvati defanzivnost. Uravnotežen pristup priznaje štetu i potvrđuje grupne dogovore, npr.: „Dogovorili smo se da poštujemo jedni druge. Humor je dobrodošao, ali ne ako povređuje druge.“ Ovo modeluje pravičnost i hrabrost.
- **Dizajn prostora za pristupačnost:** Siguran i inkluzivan prostor treba biti fizički i digitalno pristupačan. Razmotrite pristup invalidskim kolicima, rodno neutralne toalete, materijale u jednostavnom jeziku ili lako upotreblijive online alate. Ove prilagodbe šalju poruku da je prisustvo svakog učesnika važno (UNESCO, 2017.).

- **Balansiranje glasova u diskusiji:** Neki učesnici mogu dominirati razgovorom, dok drugi ostaju tihi. Fasilitatori mogu koristiti metode poput „predmeta za govor“ (talking pieces), diskusija u manjim grupama ili direktnih poziva („Još nismo čuli vaše mišljenje, želite li nešto dodati?“) kako bi obezbijedili jednake prilike za izražavanje svih učesnika.

Facilitator actions range from passive to active intervention.

Made with Napkin

Trik: Tišina može biti moćna. Kada učesnik podijeli nešto osjetljivo, suzdržite se od brzog odgovora. Dopustite grupi da upije priču. Pauza pokazuje poštovanje i pruža prostor za razvoj empatije.

Stvaranje sigurnosti i inkluzivnosti nije jednokratna aktivnost na početku obuke, već stalna odgovornost. To zahtijeva kontinuiranu pažnju na dinamiku grupe i fleksibilnost u prilagođavanju metoda. U tom smislu, fasilitatori su čuvari prostora za učenje, osiguravajući da svi mogu u potpunosti i autentično učestvovati.

Vođenje osjetljivih diskusija

Vršnjačka edukacija često se bavi temama koje su duboko lične, poput identiteta, diskriminacije, nasilja ili isključenosti. Ove teme mogu izazvati nelagodu, otpor ili snažne emocije. Umjesto da se ovakve reakcije izbjegavaju, fasilitatori bi ih trebali prihvatiti kao prilike za značajno učenje. Emocije pokazuju da tema ima važnost za učesnike, a njihovo zajedničko procesuiranje jača i razumijevanje i empatiju (Mezirow, 1997.).

Centralni princip je da fasilitatori ne moraju imati sve odgovore. Njihova uloga je da vode grupu kroz kompleksnost, stvaraju prostor za različite perspektive i osiguravaju da niko ne osjeća da je ušutkan ili napadnut.

→ **Kako se nositi s otporom:**

Otpor se često pojavljuje kada učesnici osjećaju da im se svjetonazor dovodi u pitanje. Na primjer, neko može reći: „Diskriminacija je preuveličana; i muškarci trpe.“ Umjesto da se ovakva izjava ignoriše, fasilitator može priznati doprinos, tražiti primjere i potom pozvati druge da podijele kontrastna iskustva. Ovaj pristup održava diskusiju uravnoteženom, sprječava defanzivnost i pokazuje da se različite perspektive cijene (Brookfield, 2017).

→ **Upravljanje snažnim emocijama:**

Ponekad učesnici dijele bolne priče o isključenosti ili traumama. U tim situacijama, fasilitator treba da zahvali na ukazanom povjerenju, dozvoli tišinu i pažljivo vodi refleksiju. Cilj nije da se neprijatnost zaobiđe, već da se stvori prostor za njeno procesuiranje. Jednostavno pitanje poput: „Šta možemo naučiti iz ovog iskustva?“ pomaže grupi da poveže empatiju s uvidom. Fasilitatori treba da budu svjesni i svoje dužnosti brige: ukoliko iskaz ukazuje na rizik od povrede, moraju se aktivirati odgovarajući mehanizmi podrške (Savjet Evrope, 2014.).

→ **Rješavanje na diskriminatorne komentare:**

Diskriminatorne primjedbe ne smiju se ignorisati, jer tišina može normalizovati štetu. Međutim, fasilitatori treba da izbjegavaju agresivnu konfrontaciju. Konstruktivna strategija je povezati komentar sa grupnim pravilima: „Dogovorili smo se o poštovanju, a ova primjedba može isključiti neke glasove. Pokušajmo to drugačije izraziti.“ Na ovaj način, fasilitator modeluje pravičnost i istovremeno održava siguran prostor.

→ **Balansiranje otvorenosti i granica:**

Učesnici treba da se osjećaju slobodno da izraze mišljenje, ali fasilitatori moraju postaviti granice kako bi zaštitili grupu. Otvoreni dijalog nikada ne smije ići na štetu dostojanstva bilo koga u grupi. Ovaj balans zahtijeva emocionalnu inteligenciju, samosvijest i sposobnost čitanja dinamike grupe (Goleman, 1995.).

Trik: Uvijek imajte spremna nekoliko neutralnih, ali podsticajnih pitanja, poput:

- „Šta čini da vam je ova tema važna?“
- „Da li je neko imao drugačije iskustvo?“
- „Kako se ovo povezuje s onim što su drugi podijelili?“

Takva pitanja pomažu da se smanji napetost, pomakne diskusija naprijed i zadrži angažman učesnika u refleksivnom učenju.

U konačnici, vođenje osjetljivih diskusija zahtijeva hrabrost, strpljenje i poniznost. Kada fasilitatori modeluju poštovanje i radoznalost u izazovnim trenucima, oni učesnicima omogućavaju da učine isto.

Prilagođavanje različitim grupama

Vršnjačka edukacija je po prirodi fleksibilna, ali njen uspjeh zavisi od sposobnosti fasilitatora da metode prilagodi karakteristikama grupe. Učesnici se razlikuju po uzrastu, porijeklu, iskustvu i stilovima učenja, a ove razlike utiču na način na koji se uključuju u sadržaj. Efikasna facilitacija znači prepoznati ove razlike, prilagoditi aktivnosti i osigurati da svako ima pristup procesu učenja (Kolb, 1984.).

→ Rad sa mladim učesnicima (13–17 godina):

Adolescenti se češće angažuju kroz interaktivne i kreativne metode nego kroz apstraktne diskusije. Aktivnosti koje uključuju igranje uloga, crtanje, igre ili pripovijedanje omogućavaju im da istražuju osjetljive teme indirektno, na siguran i zabavan način. Na primjer, umjesto da tražite od njih da nabroje rodne stereotipe, fasilitator može predložiti scenario: „Zamisli da djevojka želi postati mehaničarka - šta se dešava?“ Ovo omogućava učesnicima da glume situacije, reflektuju svoja iskustva i razvijaju empatiju bez pritiska da daju „tačne“ odgovore.

→ Rad sa odraslima (nastavnici, omladinski radnici, profesionalci):

Odrasli često donose svoja stručna znanja i životna iskustva u grupu. Oni mogu očekivati strukturisane pristupe koji se povezuju sa njihovim profesionalnim realnostima. Metode poput studija slučaja, strukturisanih debata ili analize politika podstiču kritičko razmišljanje i praktičnu primjenu. Na primjer, prilikom diskusije o ravnopravnosti, fasilitator može predstaviti stvarnu politiku preduzeća o roditeljskom odsustvu i pitati: „Kako ovo utiče na muškarce, žene i poslodavce na različite načine?“ Ovo diskusiju utemeljuje u konkretnoj stvarnosti i omogućava odraslima da primijene svoje postojeće znanje na nove načine.

→ Rad s mješovitim grupama:

U grupama gdje se razlikuju uzrasti, iskustva ili kulturna pozadina, fasilitatori moraju osigurati da neravnoteža moći ne utiče na ušutkivanje pojedinih glasova. Jedna efikasna strategija je povezivanje iskusnih učesnika sa novim članovima grupe, što stvara mentorstvo i podstiče vršnjačku podršku. Strukturisano naizmjenično izlaganje u diskusijama ili dodjeljivanje različitih uloga u aktivnostima takođe osigurava da svi imaju priliku da doprinesu.

→ Kulturna i socijalna raznolikost:

Pored uzrasta i profesionalnog iskustva, grupe se mogu razlikovati po kulturi, jeziku ili socijalnom identitetu. Fasilitatori trebaju ovu raznolikost posmatrati ne kao prepreku, već kao resurs. Podsticanje učesnika da dijele kulturne perspektive obogaćuje proces učenja, dok pažnja prema jeziku (npr. izbjegavanje žargona, korišćenje inkluzivnih termina) osigurava da se niko ne osjeća isključenim (UNESCO, 2017.).

Trik: Uvijek izvedite „pregled grupe“ na početku sesije. Pogledajte ko je prisutan: Koji je nivo energije? Koji je raspon uzrasta? Kakva iskustva donose učesnici? Zatim prilagodite svoj stil fasilitacije. Ova fleksibilnost pokazuje poštovanje prema učesnicima i čini ih spremnijim za angažman.

U konačnici, prilagođavanje različitim grupama znači održavati osnovne vrijednosti vršnjačke edukacije - participaciju, osnaživanje i inkluzivnost - dok se alati i metode prilagođavaju publici. Osjetljivost fasilitatora na sastav grupe često određuje da li će vršnjačka edukacija biti pristupačna i efikasna za sve učesnike.

Ciklus fasilitacije

Jasan ciklus pomaže fasilitorima da dosljedno vode aktivnosti:

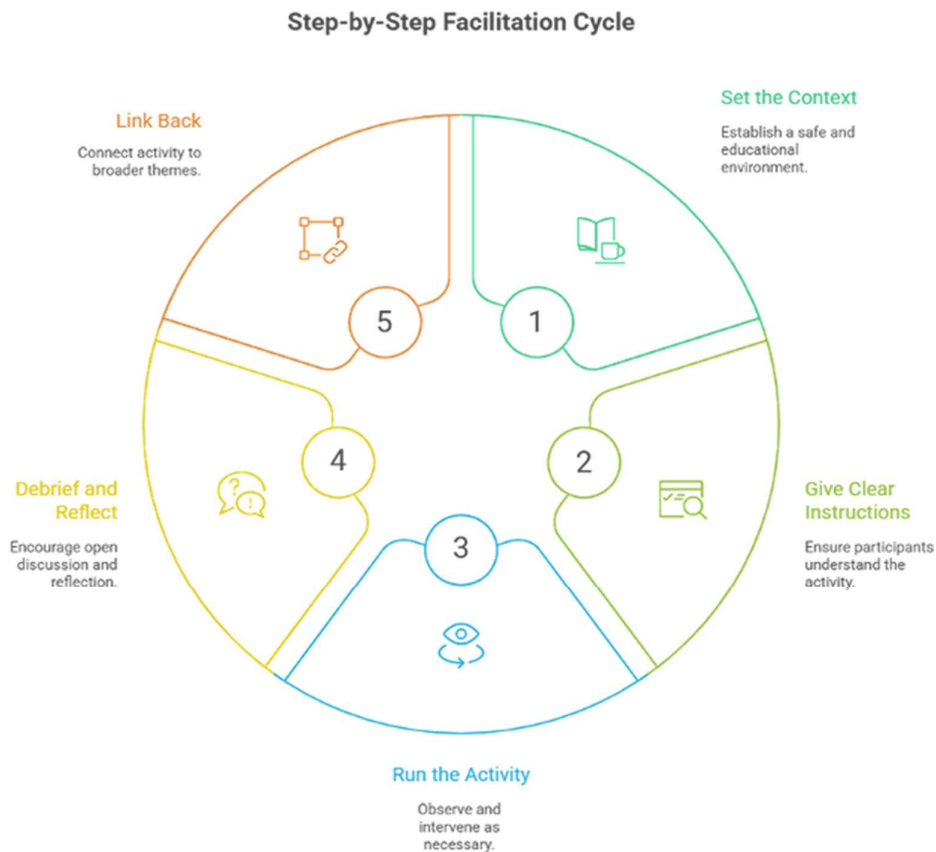
1. **Postavljanje konteksta:** Objasnite svrhu aktivnosti, priznajte moguć osjećaj nelagode i podsjetite učesnike na dogovore grupe.

2. **Dajte jasna uputstva:** Koristite jednostavan jezik i kratke rečenice. Provjerite razumijevanje tako što ćete tražiti od učesnika da preformulišu upute svojim riječima.

3. **Vođenje aktivnosti:** Napustite ulogu instruktora i posmatrajte grupu, intervenišući samo kada se prekrše dogovori ili je potrebna dodatna usmjeravanja.

4. **Ispitajte i razmislite:** Postavljajte otvorena pitanja koja pomažu učesnicima da analiziraju svoja iskustva. Na primjer: „Kako ste se osjećali? Šta vas je iznenadilo? Koje veze možete napraviti sa svakodnevnim životom?“

5. **Povezivanje:** Povežite refleksije sa širim ciljevima učenja ili konceptima, jačajući svrhu aktivnosti.

Trik: Pripremite kratku listu pitanja za refleksiju u svojoj notesu. Ovo pomaže u trenucima kada diskusija stane ili kada emocije postanu intezivne.

Ciklus iskustvenog učenja i njegova primjena u vršnjačkoj edukaciji

Vršnjačka edukacija počiva na filozofiji učenja kroz iskustvo. Jedan od najprepoznatljivijih modela koji objašnjava ovaj proces je Kolbov ciklus iskustvenog učenja (Kolb, 1984.). Prema ovom modelu, značajno učenje odvija se kroz kontinuirani ciklus od četiri faze:

1. **Konkretno iskustvo** - aktivno učešće u aktivnosti ili situaciji..
2. **Refleksivno posmatranje** – korak unazad kako bi se razmotrilo šta se desilo, šta se osjećalo i šta je primijećeno.
3. **Apstraktna konceptualizacija** – povezivanje razmišljanja sa širim idejama, teorijama ili konceptima.
4. **Aktivno eksperimentiranje** – primjena novih saznanja u praksi, isprobavanje različitih strategija ili ponašanja.

The Experiential Learning Cycle

U vršnjačkoj edukaciji, ovaj ciklus se može direktno primijeniti na dizajn aktivnosti:

- **Konkretno iskustvo** može uključivati igranje uloga u kojem učesnici glume situaciju vršnjačkog pritiska ili diskriminacije. Kroz doživljavanje same situacije, učesnici stiču neposredne lične uvide.

- **Refleksivno posmatranje** odvija se tokom debriefinga, kada učesnici dijele svoja osjećanja, raspravljaju o tome šta ih je iznenadilo i analiziraju dinamiku grupe. Fasilitatori vode ovaj proces postavljajući otvorena pitanja.
- **Apstraktna konceptualizacija** nastaje kada fasilitatori uvode pojmove, teorije ili istraživanja koja povezuju iskustva učesnika sa širim društvenim realnostima. Na primjer, povezivanje igranja uloga o isključenosti sa teorijama pripadnosti grupi ili principima ljudskih prava.
- **Aktivno eksperimentiranje** se dešava kada učesnici dizajniraju vlastite inicijative vršnjačke edukacije, praktikuju facilitacijske tehnike ili se obavezuju da primjene svoja saznanja u školama, zajednicama ili online prostorima.

Snaga ovog ciklusa leži u njegovoj fleksibilnosti. Učesnici mogu ući u ciklus u bilo kojoj fazi, ali je učenje dublje kada su sve faze kompletirane. Na primjer, ako aktivnost stane nakon refleksije, a ne prijeđe u konceptualizaciju i primjenu, uvidi mogu ostati površni. Slično tome, ako sesija pruža teorijski input bez utemeljenja u iskustvu, učesnici se mogu povući.

Savjet: Planirajući aktivnosti vršnjačke edukacije, fasilitatori mogu postaviti sebi sljedeća pitanja:

- *Kakvo će biti iskustvo?*
- *Kako ćemo reflektovati o tome?*
- *Koje koncepte ili teorije ćemo povezati s tim?*
- *Kako će učesnici primijeniti ovo učenje u praksi?*

Ovaj model je u skladu sa **pedagoškom** strukturom opisanom ranije u priručniku (otvaranje, istraživanje, refleksija, konceptualizacija, primjena i zatvaranje). Oba pristupa naglašavaju da učenje nije linearno, već ciklično, i da se duboko učenje postiže kada učesnici angažuju svoje cijelo biće - emocije, misli i akcije.

Ugrađivanjem ciklusa iskustvenog učenja u vršnjačku edukaciju, fasilitatori mogu osigurati da sesije prevazilaze pukog prenošenja informacija i postanu transformativna iskustva koja osnažuju mlade da djeluju.

Ciklus iskustvenog učenja, stilovi učenja i njihova primjena u vršnjačkoj edukaciji

Vršnjačka edukacija počiva na principu učenja kroz iskustvo. Kolbov ciklus iskustvenog učenja (1984.) opisuje učenje kao kontinuirani proces od četiri faze: konkretno iskustvo, reflektivno posmatranje, apstraktna konceptualizacija i aktivno eksperimentisanje. Svaka faza angažuje učesnike na različit način, a zajedno čine ciklus koji omogućava da znanje bude internalizovano i primijenjeno.

Kolb je takođe naglasio da pojedinci imaju preferirane stilove učenja, što znači da su prirodno skloniji određenom dijelu ciklusa. Razumijevanje ovih stilova pomaže fasilitatorima da dizajniraju sesije vršnjačke edukacije koje angažuju sve učesnike, osiguravajući inkluzivnost i efikasnost.

1. Divergentni stil (osjećanje i posmatranje)

Učesnici sa divergentnim stilom vole da posmatraju situacije iz više perspektiva. Oni su maštoviti, otvoreni različitim stavovima i često se odlično snalaze u grupnim diskusijama.

- Najbolji pristupi u vršnjačkoj edukaciji: pripovijedanje priča, brainstorming, krugovi dijeljenja, gdje učesnici mogu slušati različita iskustva i reflektovati o njima.
- Savjet za fasilitaciju: Podstičite ih da iznesu osjećanja i ideje te kreirajte prostore u kojima mogu učiti kroz slušanje i refleksiju.

2. Asimilacijski stil (razmišljanje i posmatranje)

Asimilacijski učesnici cijene logički red i konceptualnu jasnoću. Preferiraju informacije koje su strukturisane, sa jasnim teorijama ili modelima.

- Najbolji pristupi u vršnjačkoj edukaciji: kratki teorijski inputi, vizuelni okviri, materijali za čitanje ili vježbe konceptualnog mapiranja.
- Savjet za fasilitaciju: Nakon iskustvene aktivnosti, ponudite modele ili koncepte koji im pomažu da organizuju ono što su posmatrali. Povezivanje vršnjačke edukacije sa istraživanjima ili politikama može ih duboko angažovati.

3. Konvergentni stil (razmišljanje i djelovanje)

Konvergentni učesnici su rješavači problema koji preferiraju praktičnu primjenu. Uživanju u testiranju ideja i provjeri teorija u praksi.

- Najbolji pristupi u vršnjačkoj edukaciji: simulacije, vježbe rješavanja problema i radionice za razvoj vještina.
- Savjet za fasilitaciju: Dajte im prostor da dizajniraju rješenja ili kreiraju inicijative vršnjačke edukacije. Oni najbolje napreduju kada se traži da testiraju ideje i preuzmu odgovornost za rezultate.

4. Prilagodljivi stil (oni koji osjećaju i djeluju)

Prilagodljivi učenici su praktični i intuitivni. Oni preferiraju akciju, nova iskustva i rad u grupama prije nego apstraktnu analizu.

- Najbolji pristupi u vršnjačkoj edukaciji: igranje uloga, aktivnosti na otvorenom, vježbe za revitalizaciju i vježbe vršnjačkog fasilitovanja.
- Savjet za fasilitaciju: Dopustite im slobodno eksperimentisanje, čak i uz greške. Nakon toga podstaknite refleksiju kako bi akcija dovela do učenja.

Learning styles range from feeling to thinking, watching to doing.

Razumijevanjem ovih stilova učenja, fasilitatori mogu dizajnirati sesije koje uključuju cijeli ciklus učenja. Na primjer, aktivnost može početi igranjem uloga (konkretno iskustvo, pogodno za akomodatne), zatim prelaziti u grupnu refleksiju (reflektivno posmatranje, pogodno za divergentne), povezati se sa kratkim teorijskim inputom (apstraktna konceptualizacija, pogodno za asimilatore) i završiti tako što učesnici dizajniraju vlastite inicijative (aktivno eksperimentisanje, pogodno za konvergentne).

Ovaj pristup osigurava da se svi učesnici angažuju u procesu kroz svoj preferirani stil, ali su također izazvani da razvijaju manje dominantne aspekte svog učenja. U vršnjačkoj edukaciji, ovaj balans je posebno važan jer su grupe često raznovrsne, a inkluzivnost znači prepoznavanje različitih načina angažovanja s informacijama.

Trik: Prilikom planiranja aktivnosti, fasilitatori mogu postaviti sebi pitanja:

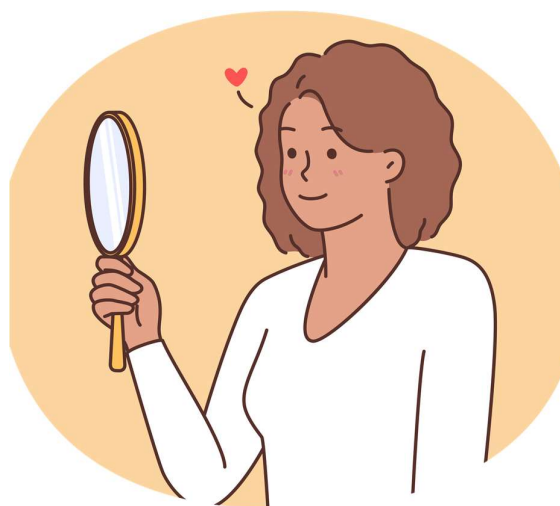
- Da li ova sesija nudi nešto za osjećajne, misliocne, p i posmatračne?
- Da li se previše oslanjam na jedan stil učenja (npr. previše diskusije, previše teorije)?
- Kako mogu balansirati ciklus kako bi svi učenici imali izazov i podršku?

5. POSTAVLJANJE, PLANIRANJE, IMPLEMENTACIJA I EVALUACIJA SESIJE VRŠNJAČKE EDUKACIJE

Co-funded by
the European Union

Vršnjačka edukacija je i kreativna i strukturirana. Proces ima koristi od fleksibilnosti, ali takođe zahtijeva pažljivo planiranje kako bi se osiguralo da su aktivnosti bezbjedne, smislene i uticajne. U nastavku je okvir koji vršnjački edukatori mogu koristiti kao referencu.

1. Priprema i postavljanje konteksta

Prije dizajniranja sesije, važno je razumjeti ko su učesnici i šta kontekst zahtijeva. Priprema osigurava relevantnost i povećava vjerovatnoću da će učesnici povezati se sa aktivnostima.

Ključna pitanja:

- Ko je moja ciljna grupa (uzrast, porijeklo, potrebe)?
- Koja pitanja su najrelevantnija za njihov svakodnevni život?
- Koji resursi su mi na raspolaganju (prostor, vrijeme, materijali, partneri)?
- Koji rizici ili izazovi se mogu pojaviti i kako ću ih adresirati?

Strategije:

- Sprovedite procjenu potreba koristeći kratke intervju, neformalne razgovore ili digitalne ankete.
- Konsultujte se sa nastavnicima, omladinskim radnicima ili lokalnim liderima da biste razumjeli kontekst.
- Pripremite grupne dogovore ili mjere zaštite unaprijed, posebno za osjetljive teme.

Primjer: U školskom okruženju, vršnjaci edukatori mogu otkriti kroz kratku anketu da je virtuelno maltretiranje ključni razlog za zabrinutost. Ovaj nalaz može oblikovati dizajn sesije.

2. Planiranje sesije

Planiranje pretvara namjere u konkretnu strukturu. Dobar plan poštuje vremenska ograničenja, koristi metode prikladne uzrastu i prati ciklus iskustvenog učenja.

Koraci koje treba slijediti:

- Definišite jasne ciljeve učenja: Šta učesnici treba da znaju, osjećaju ili budu u stanju da urade na kraju sesije?
- Odaberite metode koje odgovaraju ciljevima i profilu grupe (igranje uloga, pripovijedanje, digitalni alati itd.).
- Realno planirajte vrijeme: uključite uvod, glavnu aktivnost, refleksiju i zatvaranje.
- Pripremite materijale i logistiku: radne listove, markere, digitalne alate ili rekvizite.
- Predvidite izazove: Šta ako učesnici odbijaju da učestvuju? Šta ako vrijeme ponestane?

Savjet za fasilitatora: Napravite nacrt sesije s vremenskim rasporedom, uputstvima i završnim pitanjima. Ovo služi kao sigurnosna mreža tokom izvođenja.

3. Implementacija sesije

Implementacija je trenutak kada se priprema susreće sa stvarnošću. Vršnjački edukatori trebaju biti samouvjereni, ali fleksibilni i spremni da odgovore na potrebe grupe.

Strategije za efikasnu realizaciju:

- Počnite sa vježbama za revitalizaciju odn. energizerom ili razbijanjem leda kako biste izgradili povjerenje i fokus.
- Dajte jasna i jednostavna uputstva, i provjerite razumijevanje tražeći od učesnika da ih preformulišu.
- Napravite korak unazad tokom aktivnosti - pustite vršnjake da vode proces - ali pažljivo pratite dinamiku grupe.
- Intervenirajte samo ako se prekrše grupni dogovori ili neko osjeti nesigurnost.
- Koristite govor tijela (kontakt očima, otvoren stav, aktivno slušanje) kako biste modelovali poštovanje i samopouzdanje.

Primjer: Tokom igranja uloga o vršnjačkom pritisku, neki učesnici se mogu smijati ili ne shvatati aktivnost ozbiljno. Umjesto da prekine aktivnost, fasilitator može napraviti pauzu i pitati: „Kako ova reakcija odražava ono što se dešava u stvarnom životu?“ - na taj način pretvarajući distrakciju u priliku za učenje.

4. Debriefing i refleksija

Debriefing je srce vršnjačke edukacije. Bez njega, aktivnosti mogu ostati zabavne, ali površne. Refleksija pomaže učesnicima da analiziraju svoja iskustva, izvuku značenje i povežu ih sa stvarnim životom.

Vodeća pitanja za fasilitatore:

- Osjećanja: Kako ste se osjećali tokom aktivnosti? Koje emocije su se pojavile?
- Zapažanja: Šta ste primijetili da se dešava u grupi?
- Analiza: Zašto mislite da se to desilo? Koje obrasce možemo uočiti?
- Povezivanje: Kako se ovo povezuje sa situacijama u vašoj školi, zajednici ili online prostoru?
- *Primjena:* Šta biste mogli uraditi drugačije u stvarnoj situaciji?

Savjet za fasilitatora: Postepeno prelazite od ličnih osjećanja ka široj analizi, vodeći računa da se učesnici osjećaju sigurno prije nego što se upuste u apstraktnije ideje.

5. Zatvaranje sesije

Zatvaranje pruža učesnicima osjećaj zaokruženosti i učvršćuje učenje. Takođe osigurava da se sesija završi na pozitivnoj i konstruktivnoj noti.

Strategije za zatvaranje:

- Rezimirajte ključne tačke zajedno.
- Koristite kreativne metode kao što su:
 - „Jedna riječ za kraj“ (svaka osoba dijeli jednu riječ koja opisuje šta nosi sa sobom).
 - „Drvo učenja“ (učesnici pišu šta su naučili na listove i lijepo ih na poster drveta).
 - „Kofer - kanta - džep“ (šta nose sa sobom, šta ostavljaju iza sebe i šta čuvaju za kasnije).
 - Ohrabrite učesnike da primijene ono što su naučili.

6. Evaluacija i praćenje

Evaluacija je ključna i za odgovornost i za učenje. Ona omogućava vršnjačkim edukatorima da razumiju uticaj aktivnosti i unaprijede buduće sesije.

Metode evaluacije:

- Samoprocjena: Zamolite učesnike da procijene svoje samopouzdanje ili razumijevanje prije i nakon sesije.
- Zid refleksije: Koristite samoljepljive papiriće na koje učesnici pišu „jednu stvar koju sam naučio/la“ i „jednu stvar koja mi je bila izazovna“.
- Krugovi vršnjačke povratne informacije: Male grupe u kojima učesnici dijele šta im se svidjelo i šta bi se moglo unaprijediti.
- Završna anketa: Kratka pitanja kao što su „Šta ste naučili? Šta ćete primijeniti? Šta bismo trebali promijeniti?“

Praćenje (Follow-up):

- Ohrabrite učesnike da primijene naučeno u svakodnevnom životu (npr. suprotstavljanje stereotipima, podrška vršnjacima online).
- Provjerite sa učesnicima nakon određenog vremena (putem društvenih mreža, neformalnih susreta ili dodatnih aktivnosti) kako biste vidjeli da li je učenje održano.

Trik: Vodite dnevnik fasilitatora. Nakon svake sesije zapišite šta je prošlo dobro, šta je bilo izazovno i šta biste uradili drugačije. Vremenom, ovo postaje vrijedan resurs za unapređenje prakse.

Primjena u praksi

Vođenje sesije vršnjačke edukacije nije jednokratani događaj, već dio kontinuiranog ciklusa. Priprema vodi ka implementaciji, implementacija ka refleksiji i evaluaciji, a evaluacija potom informiše narednu sesiju. Svakim ciklusom, vršnjački edukatori jačaju svoje samopouzdanje i vještine, dok učesnici stiču dublje učenje i osjećaj osnaženosti.

6. EVALUACIJA I PRAĆENJE

Co-funded by
the European Union

Evaluacija je istovremeno proces učenja i način mjerenja postignutih rezultata. Fasilitatori mogu integrirati evaluaciju tokom čitavog treninga:

- **Samoprocjene prije i nakon treninga** pomažu učesnicima da uoče vlastiti napredak.
- **Dnevni zidovi refleksije ili listići** bilježe šta su učesnici naučili, šta im je predstavljalo izazov i šta žele primijeniti.
- **Krugovi vršnjačke povratne informacije** omogućavaju učesnicima da uče jedni od drugih kroz dijeljenje konstruktivnih osvrta.
- **Kreativne metode**, poput „drveta učenja“ ili „kofer - kanta - džep“, čine evaluaciju zanimljivom i lakše pamtljivom.
- **Završne evaluacione ankete** prikupljaju uvide o tome šta su učesnici smatrali najkorisnijim i kako planiraju da primijene stečeno znanje u praksi.

Savjet: Podijelite rezultate evaluacije sa učesnicima. Time se gradi transparentnost i jača osjećaj da njihovi glasovi zaista oblikuju proces učenja.

a) Samoprocjena prije i poslije treninga

Alat: Kontrolna lista s izjavama koje se ocjenjuju od 1 do 5.

- Primjeri tvrdnji:
 - Mogu objasniti razliku između jednakosti i pravičnosti.
 - Osjećam se sigurno da osporim stereotip kada ga primijetim.
 - Znam najmanje dvije metode za stvaranje inkluzivnog učenja.

Fasilitatori mogu prikupljati rezultate anonimno, kako bi se prikazao napredak grupe u cjelini.

b) Dnevni zid refleksije

Alat: Učesnici koriste samoljepljive papiriće da odgovore na pitanja:

- „Jedna stvar koju sam naučio/la danas...”
- „Jedna stvar koja mi je bila izazovna...”

Primjer ishoda: Drugog dana, više samoljepljivih papirića sadrži poruku: „Aktivnost Rod kroz kulture mi je pomogla da shvatim da moja kultura nije jedini način.“ → Trener prepoznaje da je aktivnost imala snažan efekat i može dodatno produbiti ovu temu narednog dana.

c) Krugovi vršnjačke povratne informacije

Alat: Rad u malim grupama, gdje svaki učesnik kaže:

- „Cijenio/la sam kada si...”
- „Od tebe sam naučio/la da...”
- „Sljedeći put bi mogao/la...”

Primjer ishoda: Učesnik čuje od vršnjaka: „Cijenio/la sam kako si se uključio/la kada je grupa bila tiha.“ → Ovo jača samopouzdanje.

d) Kreativne metode zatvaranja sesije

- **Drvo učenja:** Učesnici pišu svoja saznanja na papirne listove i dodaju ih na nacrtano drvo.
- **Kofer, kanta, džep:** Učesnici zapisuju šta će ponijeti sa sobom, šta će odbaciti i šta će sačuvati za kasnije.
- **Glas fotografije:** Učesnici biraju fotografiju iz časopisa koja predstavlja njihovo najveće učenje i objašnjavaju zašto.

Primjer ishoda: Jedan učesnik bira sliku mosta i kaže: „*Naučio/la sam da mogu biti most između ljudi u sukobu.*“

e) Završna evaluacijska anketa

Pitanja:

- Koje su tri ključne stvari koje ste naučili?
- Koja aktivnost je najviše uticala na vas i zašto?
- Kako ćete primijeniti ono što ste naučili u svojoj zajednici / na poslu?
- Šta biste promijenili u vezi s ovom obukom?

Primjer ishoda: Mnogi učesnici ističu aktivnost „Šetnja privilegija“ (Privilege Walk) kao najuticajniju. Trener može odlučiti da je ponovo uključi u buduće treninge.

Aneks 1 – Samoprocjena prije i poslije treninga

Uputstva: Molimo vas da se iskreno procijenite na početku i na kraju treninga. Koristite skalu od 1 (u potpunosti se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

Izjava	Prije obuke	Nakon obuke
Mogu objasniti razliku između ravnopravnosti i jednakosti .	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Mogu identificirati stereotipe i predrasude u svakodnevnom životu.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Imam samopouzdanja da osporim nepravedne šale ili komentare .	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Znam najmanje tri neformalna načina za promociju raznolikosti i inkluzije.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Mogu stvoriti siguran i inkluzivan prostor za učenje za učesnike.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Razumijem kako poduzeti mjere protiv diskriminacije u mojoj zajednici / na radnom mjestu.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Aneks 2 – Dnevni list refleksije

Uputstvo: Na kraju svakog dana treninga, odvojite 5 minuta da razmislite i zapišete svoja zapažanja.

1. Jedna stvar koju sam danas naučio/la je...

.....

2. Jedna stvar koja mi je predstavljala izazov ili teška je...

.....

3. Jedna stvar koju ću zapamtiti ili primijeniti u životu je...

.....

(Savjet za fasilitatora: Prikupite ove listove anonimno ili ih postavite na „zid refleksije“ koristeći samoljepljive papiriće.)

Aneks 3 - Kartica za vršnjačku povratnu informaciju

Uputstva: Koristite nakon grupnih aktivnosti kako biste dali konstruktivnu povratnu informaciju vršnjacima.

- Cijenio/la sam kada si... _____
- Od tebe sam naučio/la da... _____
- Sljedeći put bi mogao/la... _____

Aneks 4 – Šabloni za kreativnu evaluaciju

a) Drvo učenja

- Zapišite svoje učenje na papirni „list“ i zakačite ga na poster drveta.
- Primjer: *„Naučio/la sam da stereotipi mogu biti nevidljivi, ali veoma snažni.“*

b) Kofer – kanta – džep

- Kofer: Ono što ću ponijeti kući.
- Kanta: Ono što želim da ostavim iza sebe.
- Džep: Ono što ću sačuvati za kasnije.

c) Termometar raspoloženja

- Postavite naljepnicu na skali od 0 (nimalo siguran/na) do 10 (veoma siguran/na) u odnosu na ono što ste danas naučili.

Prilog 5 – Završna evaluaciona anketa

Uputstvo: Molimo vas da popunite ovu anketu na kraju treninga. Vaši odgovori nam pomažu da unaprijedimo buduće programe.

1. Koje su tri ključne stvari koje ste naučili tokom ovog trninga?

.....

2. Koja aktivnost je na vas imala najveći uticaj i zašto?

.....

3. Kako ćete primijeniti ono što ste naučili u svojoj zajednici ili na radnom mjestu?

.....

4. Šta vam je bilo najkorisnije u ovom treningu?

.....

5. Šta bi se moglo unaprijediti?

.....

6. Imate li dodatne komentare ili prijedloge?

.....

7. RJEČNIK KLJUČNIH POJMOVA

Co-funded by
the European Union

Vršnjačka edukacija - Proces u kojem pojedinci slične dobi, porijekla ili statusa podržavaju međusobno učenje kroz participativne metode, promovišući jednakost, osnaživanje i inkluzivnost.

Trener - Osoba koja prenosi strukturirano znanje ili vještine, često radeći prema kurikulumu i specifičnim ishodima učenja.

Fasilitator - Osoba koja vodi proces učenja, upravlja grupnom dinamikom i stvara uslove da učesnici razmišljaju, razgovaraju i zajednički stvaraju znanje.

Učenje predvođeno mladima - Pristup u kojem mladi preuzimaju inicijativu u dizajniranju, vođenju i evaluaciji vlastitih obrazovnih iskustava.

Oснаživanje - Proces kroz koji pojedinci ili grupe stiču samopouzdanje, sposobnost djelovanja i kontrolu nad svojim životima i zajednicama.

Učešće - Aktivno uključivanje učesnika u oblikovanju procesa i sadržaja učenja, umjesto pasivnog primanja informacija.

Odgovornost - Osjećaj odgovornosti i povezanosti koji učesnici doživljavaju kada proces učenja odražava njihove stvarnosti i aspiracije.

Kompetencija - Kombinacija znanja, vještina, stavova i vrijednosti koja omogućava efikasno djelovanje u različitim situacijama.

Inkluzivnost - Osiguravanje poštovanja različitosti po pitanju roda, kulture, porijekla, sposobnosti ili mišljenja i omogućavanje punog učešća svih učesnika.

Sigurno okruženje za učenje - Okruženje u kojem se učesnici osjećaju emocionalno i fizički sigurno, bez diskriminacije ili ismijavanja, i u kojem mogu otvoreno izražavati svoje stavove.

Grupni dogovori - Zajednička pravila od strane učesnika i fasilitatora koja vode interakciju punu poštovanja i osiguravaju sigurnost.

Ciklus iskustveni učenja - Kolbov (1984.) model učenja kroz četiri faze: konkretno iskustvo, reflektivno posmatranje, apstraktna konceptualizacija i aktivno eksperimentiranje.

Stilovi učenja - Preferencije za uključivanje u ciklus iskustvenog učenja, uključujući divergenciju (osjećaj/posmatranje), asimilaciju (razmišljanje/posmatranje), konvergenciju (razmišljanje/djelovanje) i prilagođavanje (osjećaj/djelovanje).

Refleksija - Proces analiziranja iskustava, emocija i opažanja kako bi se izvuklo značenje i uvid.

Debriefing - Strukturisana refleksija koju vode fasilitatori nakon aktivnosti, povezujući lična iskustva sa širim konceptima.

Apstraktna konceptualizacija - Faza u iskustvenom učenju u kojoj učesnici povezuju svoja iskustva sa teorijama, modelima ili opštim principima.

Aktivno eksperimentiranje - Primjena naučenog u novim situacijama kroz testiranje strategija, dizajniranje projekata ili mijenjanje ponašanja.

Akcioni plan - Strukturisan pregled koraka koje učesnici preuzimaju kako bi primijenili vršnjačku edukaciju u svojoj zajednici ili kontekstu.

Instrumenti evaluacije - Instrumenti kao što su samoprocjene, zidovi refleksije, krugovi povratne informacije i kreativne metode, korišćeni za mjerenje napretka i učenja.

Otpor - Oblik odbijanja ili protivljenja koji se javlja kada se učesnici osjećaju izazvano; u fasilitaciji se tretira kao prilika za učenje.

Emocionalna inteligencija - Sposobnost prepoznavanja, razumijevanja i upravljanja vlastitim emocijama i emocijama drugih tokom procesa učenja.

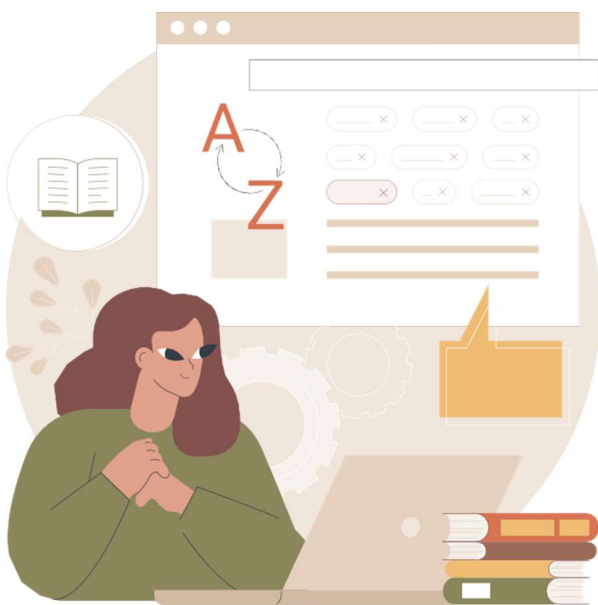
Raznolikost - Prisustvo i priznavanje različitih identiteta, perspektiva i iskustava unutar grupe, tretirano kao resurs za učenje.

Građansko učešće - Aktivno uključivanje mladih u demokratski život, inicijative zajednice i društvene promjene, često jačano kroz vršnjačko podučavanje.

8. REFERENCE

Co-funded by
the European Union

- Allport, G. W. (1954.). *Priroda predrasuda*. Addison-Wesley.
- Bandura, A. (1977.). *Teorija društvenog učenja*. Prentice Hall.
- Vijeće Evrope. (2009.). *Kompas: Priručnik za edukaciju o ljudskim pravima sa mladima*. Izdavačka kuća Vijeća Evrope.
- Cowie, H., & Wallace, P. (2000.). *Vršnjačka podrška u akciji: Od posmatranja do prisustva*. Sage.
- EPTO. (2016.). *Priručnik za obuku vršnjaka*. Evropska organizacija za vršnjačku obuku.
- Medley, A., Kennedy, C., O'Reilly, K., & Sweat, M. (2009.). *Efikasnost vršnjačke edukacije za prevenciju HIV-a u zemljama u razvoju: Sistematski pregled i meta analiza*. *Edukacija i prevencija AIDS-a*, 21(3), 181-206.
- Turner, G., & Shepherd, J. (1999.). *Metoda u potrazi za teorijom: Vršnjačka edukacija i unapređenje zdravlja*. *Istraživanje zdravstvenog obrazovanja*, 14 (2), 235-247.
- Vygotsky, L. S. (1978.). *Um u društvu: Razvoj viših psiholoških procesa*. Izdavačka kuća univerziteta Harvard.
- SZO. (2009.). *Vršnjačka edukacija i HIV/AIDS: Koncepti, upotrebe i izazovi*. Svjetska Zdravstvena Organizacija.
- Zimmerman, M. A. (1995.). *Psihološko osnaživanje: Pitanja i ilustracije*. *Američki časopis za psihologiju zajednice*, 23(5), 581-599.
- Brookfield, S. D., & Preskill, S. (2005.). *Diskusija kao način nastave: Alati i tehnike za demokratske učionice*. Jossey-Bass.
- Vijeće Evrope. (2009.). *Kompas: Priručnik za edukaciju o ljudskim pravima sa mladima*. Izdavačka kuća Vijeća Evrope.
- Goleman, D. (1995.). *Emocionalna inteligencija: Zašto može biti važnija od IQ-a*. Bantam Books.
- Heron, J. (1999.). *Kompletni priručnik za fasilitatore*. Kogan Page.

- Vijeće Evrope. (2009.). *Kompas: Priručnik za edukaciju o ljudskim pravima sa mladima*. Izdavačka kuća Vijeća Evrope.
- Hooks, B. (1994.). *Učenje o kršenju pravila: Obrazovanje kao praksa slobode*. Routledge.
- UNESCO. (2017.). *Vodič za osiguranje inkluzije i jednakosti u obrazovanju*. Izdavačka kuća UNESCO-a.
- Brookfield, S. D. (2017.). *Kako postati kritički refleksivan nastavnik (2. izd.)*. Jossey-Bass.
- Vijeće Evrope. (2014.). *Pristup mladih pravima: Preporuka CM/Rec (2016.) 7 i obrazloženje*. Izdavačka kuća Vijeća Evrope.
- Goleman, D. (1995.). *Emocionalna inteligencija: Zašto može biti važnija od IQ-a*. Bantam Books.
- Mezirow, J. (1997.). *Transformativno učenje: Od teorije do prakse*. Novi pravci za obrazovanje odraslih i kontinuirano obrazovanje, 1997(74), 5–12.

PRIRUČNIK ZA VRŠNJAČKU EDUKACIJU

Co-funded by
the European Union

"SLAŽEM SE – AKCIJA ZA PRAVA DJEVOJČICA NA RAVNOPRAVNOST I
OSNAŽIVANJE!"

IPA III / 2024 / 459-906